

SEMIGALLIAE PATS

12000

Buzha

Radzivilow

Crimean Khanate

Black Sea

1700

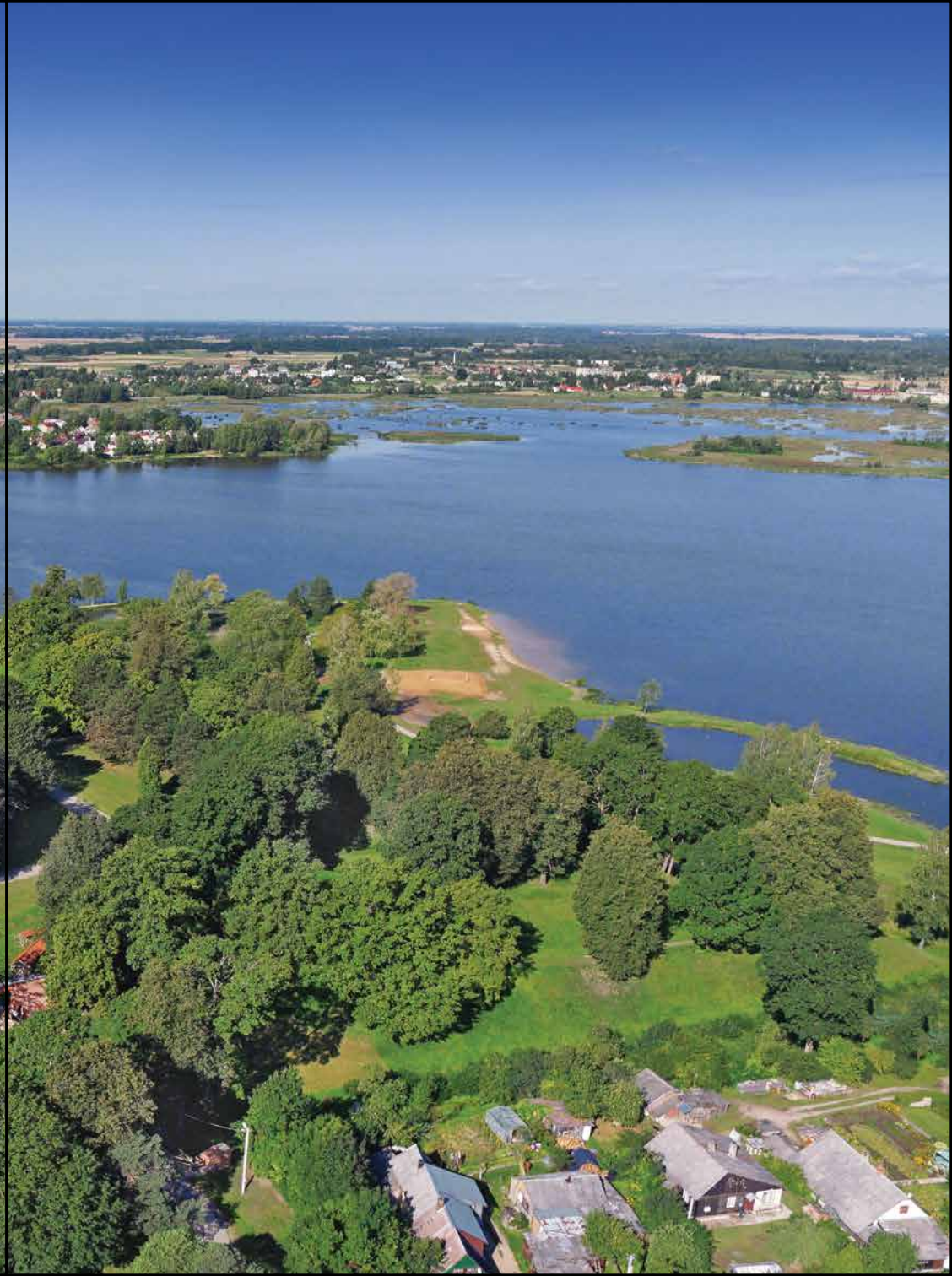
Kur nolaidās Radvilu ērglis?

Īss ceļvedis par Biržu vēsturi

BIRŽŲ KRAŠTO
MUZIEJUS „SĖLA“

2020

Sveicināti Biržos – kunigaišu Radvilu dibinātajā pilsētā!

Miasto
Birze

Birži ir pilsēta Lietuvas ziemeļu daļā. Neliela, bet varena ar savu īpašo dabas skaistumu, dabas parādībām un bagāto vēsturi. Par Biržu pilsētas (miesta) dibinātājiem varam saukt kunigaišu Radvilu dzimtu, vienu no ietekmīgākajām 16.–17. gs. LDK (Lietuvas Dižkunigaitijas) dzimtām. No 19. gs. sākuma pilsētā valdīja cita varena augstmaņu dzimta – grāfi Tiškeviči.

Īpašs ir Biržu rajona ģeogrāfiskais novietojums – te atrodas Lietuvas vistālākais ziemeļu punkts – 56°27' ziemeļu platumā. To var atrast katrs, kas vēlas!

Biržu pusē nevajadzētu teikt: “Kaut tu zemē nogrimtu!”, jo tā tiešām var notikt. Mūsu puse slavena ar karsta iegruvumiem – kriteņiem, kuru šeit ir tūkstošiem. Lielākā no tām ir Govs ala (lietuviski – Karvės ola). Stāsta, ka pirms pāris simtiem gadu šeit nogrimusi govys, saimnieki atraduši tikai ķēdi... Un kur tad vēl Kirkilu un Draseikju karsta ezeriņi, kas iekrāsojas sarkanā krāsā!

Biržos mums ir iespēja izvēlēties, kurā no diviem ezeriem – Širvėnas vai Kiluču – vizināties laivā. Širvėnas ezers pašā vecpilsētā ir Lietuvā lielākā un vecākā mākslīgā ūdenskrātuve, kas izveidota, aizsprostojot divu cauri pilsētai tekošo upju – Apaščas un Aglonas – sateku. Otrā – Kiluču ezerā – esot audzis peldošais ezerrieksts (*liet. – plūdu-riuojoantysis agaras*), kuru esot vēlējies nobaudīt katrs kunigaišu Radvilu viesis. Vai ir nācies ko dzirdēt par peldošo ezerriekstu no Kiluču ezera?

Vienā Širvėnas ezera krastā slejas kunigaiša Kristupa Radvilas Pērkona 16. gs. uzbūvētais Biržu cietoksnis, kas aizsargāja ne vien Biržu īpašumus, bet arī Lietuvas Dižkunigaitijas ziemeļu robežu. Zviedru sagrauto pili atjaunoja trīs Radvilu paaudzes. Tomēr 18. gs. sākumā, Ziemeļu kara laikā, cietokšņa ēkas zviedri atkal uzspīdzināja. Tikai gandrīz pēc 300 gadiem jaunai dzīvei ir atjaunota cietokšņa pils un arsenāls, doties iekšā cietoksnī atkal aicina koka tilts.

Biržu īpašumi Radvilu rokās bija 350 gadus, un Biržu kunigaitija bija pats lielākais un visilgāk pastāvējušais privātais valdījums Lietuvas Dižkunigaitijas vēsturē.

No ezera
otra krasta
uz pilsētu
un cietoksni
lūkojas
parka zaļumā
iekļauta
romantiskā
grāfu Tiške-
viču Astravas
muiža.

No ezera otra krasta uz pilsētu un cietoksni lūkojas parka zaļumā iekļautā romantiskā grāfu Tiškeviču Astravas muiža. Tiškeviču muižā, kas būvēta 19. gs., var nonākt, dodoties pa Lietuvā garāko gājēju tiltu (525 m) pāri Širvėnas ezeram.

Jau kunigaišu Radvilu laikos Birži bija multinacionāla, multikulturāla un multikonfesionāla pilsēta. Nacionālā un reliģiskā

Jons Meks.
Ņujorka. 1968. g.
(Fotogrāfijas no
Jona un Adolfa
Meku mantoju-
ma pētniecības
centra).

slavenākie tā laika arhitekti: Mīkols Songaila, Karols Reisons, Vītauts Landsberģis-Žemkalnis. V. Landsberģa-Žemkalņa projektētajā ģimnāzijā kopā ar daudziem citiem nākamajiem zinātnes, kultūras, mākslas, sporta cilvēkiem, kas vēlāk Biržus darīja slavenus, mācījās arī nākamais mākslinieks – dzejnieks un avangarda kino aizsācējs ASV – Jons Meks.

No Biržu novada nākuši divi Lietuvas neatkarības akta parakstītāji – Jokūbs Šerns un Alfons Petrus, kā arī vairāki pirmās Lietuvas Republikas ministri: Jons un Martīns Īči, Konstantīns Šakenis, Vītauts Petrus, Ernests Galvanauskas.

Atkāpjoties Otrā pasaules kara fronteī, Birži nodega, palika vien dažas mūra ēkas, tāpēc padomju laikā pilsētas seja ir stipri mainījusies. Uzcelts daudz sabiedrisko ēku un daudzdzīvokļu namu. Lai gan Birži sava ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ ir bijuši visu kara vētru epicentrā, saglabātie nedaudzie laikmetu liecinieki ir ļoti spēcīgi...

Īpašu vietu Biržu vēsturē ieņem sports. Vlads Garasts – Biržu pilsētas goda pilsonis, viens titulētākajiem basketbola treneriem Lietuvā, kas uz nozīmīgākajām uzvarām ir vedis par leģendāro kļuvošo Kauņas “Žalgirī”, mācījās Biržu ģimnāzijā un savu basketbola trenera karjeru uzsāka Biržos. Židrūns Savicks, pasaulē spēcīgākais cilvēks nāk no Biržiem. Dzimtajā pilsētā viņš cēla pirmās svaru bumbas un guva pirmās uzvaras. Biržos izaugusi arī olimpiskā sudraba ieguvēja

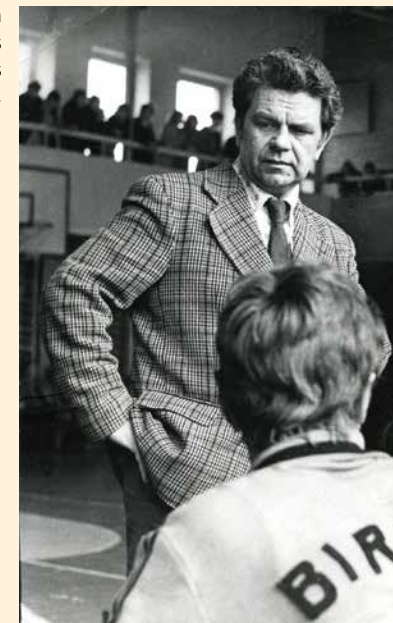

Martīna un Jona Īču bistes.
Skulptors Konstantīns Bogdans.

septiņcīņiece Austra Skujīte (2008. gadā Pekinā). Dakāras rallijā brauc A. Gelažninks, kas savus pirmos tramplīnus pārvarēja Biržu motokrosa klubā “Agaras”. Būtu jauki, ja jūs rastu iespēju Biržos uzspēlēt lauka tenisa partiju. Pirmais betonētais tenisa laukums Lietuvā tika uzbūvēts grāfam J. Tiškevičam piederošajā Astravas muižā ap 1900. gadu. Šis sporta veids tolaik populārs nekļuva, toties starpkaru laikā izcili lauka tenisa laukumi tika uzbūvēti Biržu pils pagalmā. Un kur vēl Biržu iedzīvotāju planieristu uzvaras un popularitāti gūstošā džudo sporta cīnītāju gūtās uzvaras uz tatami?

Basketbola
treneris
Vlads
Garasts.

Bērzu birzī mani Birži...

(V. Dagis)

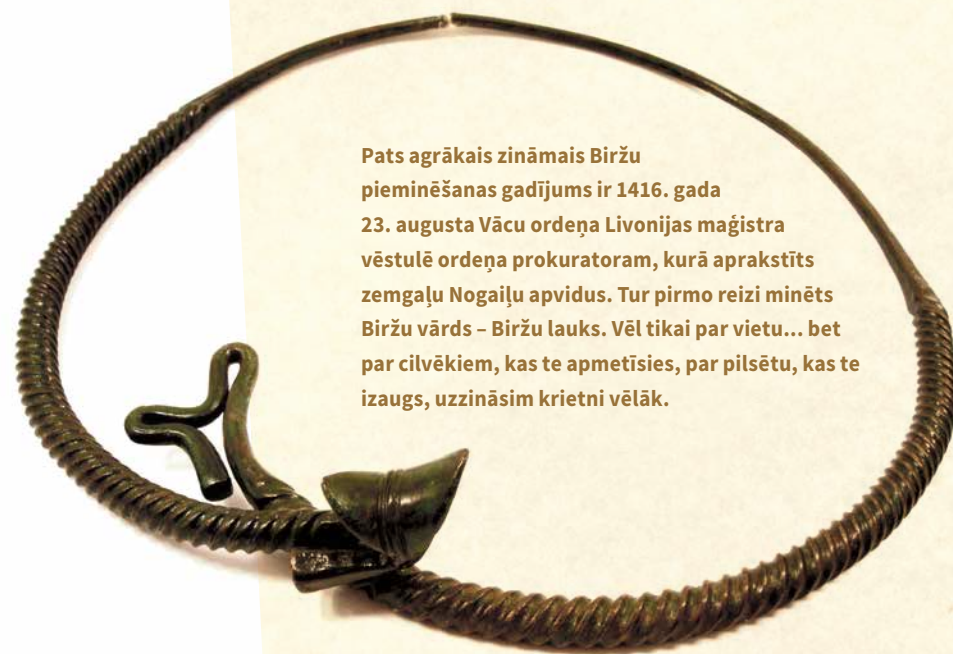
Ērglis:
Te tik ir vieta!
Meži bez gala, un
neviens cilvēks.
Labāku vietu
ligzdas vīšanai
neatrast...

Pirms daudziem gadiem te
pletās meži. Birzis šūpojās
vējā un tiecās uz sauli. Stāsta,
ka cilvēki pēc tam, kad
mežos bija izcirtuši birzes
(tā Lietuviski sauc cirsmas)
un apmetušies šajās vietās,
savām mājām devuši vārdu.
Tikai kurš tagad pateiks, vai
vārds "biržē" nozīmē cērtamu
/ jau izcirtu meža cirsmu,
vai vietvārds saistāms ar šo
augušajām bērzu birzīm. Do-
kumentos līdz 18. gs. pilsētas
vārds tika rakstīts "Birze", ca-
riskās Krievijas laikos "Birži",
no 1915. gada "Biržai".
Biržu novadā 6. -13. gs.

dzīvojušas divas baltu ciltis –
zemgaļi (vairāk uz ziemeļiem)
un sēļi (uz dienvidiem). Cilšu
apdzīvotā teritorija aptvēra ta-
gadējās Lietuvas ziemeļu daļu
un Latvijas dienvidaustrumu
zemes. Tieši Biržu zemēs
atradas sēļu un zemgaļu cilšu
robežas, kas dažādos laikos
tika pabīdītas vai nu uz vienu
vai otru pusi.

Birže

Pats agrākais zināmais Biržu
pieminēšanas gadījums ir 1416. gada
23. augusta Vācu ordeņa Livonijas maģistra
vēstulē ordeņa prokuratoram, kurā aprakstīts
zemgaļu Nogaiļu apvidus. Tur pirmo reizi minēts
Biržu vārds – Biržu lauks. Vēl tikai par vietu... bet
par cilvēkiem, kas te apmetīsies, par pilsētu, kas te
izaugs, uzzināsim krietni vēlāk.

Radvilas – Biržu valdnieki

Stāstīt par Biržu vēsturi ir gandrīz tas pats, kas stāstīt par Radvilu dzimtas vēsturi. Viņi Biržos valdīja tik ilgi, ka lielākā Biržu vēstures daļa ir viņu, Radvilu dzimtas Biržu-Dubiņģu atzara vēsture.

Radvilas šeit izveidoja Biržu kunigaitiju, uzbūvēja nocietinātu pili, noteica pilsētas apbūves kārtību, lika pamatus lūgšanu namiem, aicināja te apmesties dažādu tautību un ticību cilvēkus, kā arī rūpējās par skolu dibināšanu. Dokumentos ir fiksēts arī tas, kā viņu priekštecis Radvila Astika dēls mēģināja panākt, lai šajā novadā apmestos ļaudis.

1455. gada 14. aprīlī Lietuvas un Polijas karalis Kazimiers Jogailaitis dāvinājuma vēstulē Radvilam Astika dēlam, Traķu vaivadam un Viļņas kastelānam, raksta, ka pēc viņa lūguma atļauj sešiem Rokvēnu ļaudīm apmesties viņa nopirktajā Biržu zemē pie vāciešu robežas. Radvilas Astikaiša (Astika dēla) dēls Mikalojs (Nikolajs) Radvila Vecais, kas sācis savu tēva vārdu lietot kā uzvārdu, kurā sevi dēvēja arī vēlākie šā atzara pārstāvji, Biržu zemes paplašināja vēl vairāk.

Radvilu dzimtas pārstāvju portretu cikls „Radviliana”.
Autors Jozs Galkus.

Par Radvilu Biržu-Dubiņģu atzara aizsācēju uzskatāms Viļņas kastelāns un LDK lielhetmanis Jurgis Radvila (~1480.–1541). Laikabiedri uzsvēra viņa karagājienus, cīņas ar maskaviešiem, prūšiem un tatāriem. Šim augstmanim svarīga bija ne tikai valsts, bet arī ģimene. Izaudzināja trīs bērnus: dēlu Mikaloju un meitas Annu un Barbaru. Tieši viņa bērni aizsāka jaunu posmu Radvilu Biržu-Dubiņģu dzimtas vēsturē. Īpašu vieta dzimtas vēsturē ir Mikalojam Radvilam Rudajam (~1515.–1548.) un jaunākajai meitai Barbarai (~1522.–1551.), Polijas karaļa un Lietuvas dižkunigaiša Augusta sievai. Barbaras laulības Radvilām pavēra plašas iespējas nostiprināt savu ietekmi valstī.

Mikalojs Radvila Rudais kļuva par pirmo Biržu-Dubiņģu atzara kunigaiti, tomēr Biržos nedzīvoja. Birži tajā laikā vēl atradās patālā no galvenā Viļņas–Rīgas lielceļa, un vienīgā koka pils Biržu kunigaitijā atradās Papilē.

Ērglis:
*Vai vispār var
 atrast labāku vietu
 tādām putnām?
 Tiešām nē? Kura
 ģerbonī es te esmu
 tik ērti iekārtojies?*

Kunigaitis Mikalojs Radvila
 Rudais nodzīvoja garu mūžu –
 nosvinēja 70 gadus! Salīdzini –
 not ar citiem augstmaņiem,
 viņš dzīvoja visai veselīgi:
 daudz kustējās, augsto amatu
 dēļ daudz ceļoja, brīvajā laikā
 bija iecienījis medības. Varētu

teikt, ka ēda veselīgu uzturu,
 kaut precīzāk – ēda ar mēru.
 Acīmredzot tieši tāpēc bija
 kalsns... Viņam garšoja meža
 zvēru gaļa (īpaši aļņa gaļa) un
 zivis (īpaši lasis). Arī raksturā
 nebija slikts. Kaut gan kuni-
 gaitis bija ātras dabas, tomēr,
 cik ātri sadusmojās, tik ātri arī
 piedeva, tiecās pēc kom-
 promisiem, bija ar smalku
 humora izjūtu.

Radzivilov

Pateicoties Kristupam Radvilam Pērkonam
 (1547–1603), Birži kļuva par kunigaitijas
 centru, šeit tika uzbūvēts bastionu cie-
 toksnis, lai aizsargātu LDK (reizē – arī Biržu
 kunigaitijas) ziemeļu robežu. 1589. gada 9.
 martā Abu Tautu Republika valdnieks Sigis-
 munds Vāsa piešķīra Biržiem privilēģiju, kas
 pilsētai apstiprināja Magdeburgas (autono-
 mijas) tiesības.

16. gs. LDK karos ar zviedriem līdz pama-
 tiem nodega Biržu pilsēta, zviedri saspridzi-
 nāja arī Kristupa Radvilas Pērkonas būvētās
 pils mūrus.

Pērkonas mazdēls Kristups II Radvila
 (1585–1640) vadīja LDK karaspēku karos ar
 Zviedriju, karoja ar krieviem pie Smolēn-
 skas. Biržos viņš rezidēja vai visvairāk no
 visiem Radvilām. Pateicoties viņam, 1637.
 gadā sākās apjomīgi cietokšņa pārbūves
 darbi. Tā bija ne tikai pils atjaunošana, bet
 arī pārbūve.

Ērglis:
*Kāpēc saka, ka
 no pelšes sauss,
 bet no dubļiem
 tīrs neizkāpsi?
 Pusstunda Likēnu
 purvā atdod ne
 tikai spēkus, bet
 arī spalvas spīd kā
 no bronzas...ooooj,
 cik labi...*

Jau Kristupa II Radvilas sievai
 Annai Kiškai, viesojoties
 Biržos, ļoti patika apmeklēt
 Likēnu tvaika pirti. Tur viņa
 uzlaboja ne tikai veselību.
 Stāsta, ka Smardones avota
 ūdens kunigaiša sievai palī-
 dzējis saglabāt arī skaistumu
 un jaunību. Arī vēlāk ļaudis
 neaizmīrsa brīnumainā avota
 iedarbību uz veselību.
 Likēnos pie Biržiem Smardo-
 nes avota ūdeni dziedniecībai

sāka izmantot 16. gs. Avota
 ārstnieciskos spēkus 19. gs.
 sākumā pētīja Teodors Gro-
 thuss (Theodor von Grotthus).
 Biržu iedzīvotāji vēlējās, lai
 Likēnos darbotos dziednīca,
 tāpēc šis jautājums pastāvīgi
 tika izvirzīts, līdz 1937. gadā
 sākās kūrorta ēku būvniecība,
 bet pēc pāris gadiem sanato-
 rija uzsāka savu darbu. Tolaik
 presē rakstīja, ka cilvēki, kas
 Likēnos ierodas ar kruķiem,
 pēc 10–15 duņu vannām tos
 atstāj veselāki par veselu.
 Tagad Likēnos varat izstaigāt
 parku, izmēģināt avotus,
 pabradāt ledainajā Smar-
 dones upītē un pagaršot to
 brīnumaino ūdeni, kas gadu
 simtiem ir dziedējis ļaudis.

Kristupa II Radvilas dēls Jonušs Radvila (1612–1655), dzimis Papolē, bērnībā kādu laiku pavadīja Biržu pilī. Viņš bija viena no spožākajām sava laika personībām, ievērojams politiķis un karavadonis, kas neatpalika no saviem priekštečiem, arī viņš ieņēma augstus valsts posteņus.

1655. gadā Jonušs Radvila ar domubiedriem augstmaņiem un bajāriem parakstīja līgumu ar Zviedriju. Ar šo līgumu tika lauza ūnija ar Poliju un noslēgta ar Zviedriju. Lietuvas augstmaņi cerēja, ka Zviedrija labāk aizstāvēs viņu intereses un sniegs atbalstu karā ar Krieviju. Pēc Ķēdaiņu līguma noslēgšanas Biržu cietoksnī tika ievests zviedru garnizons – Biržu vēsturē vienīgo reizi miera ceļā. Šā līguma dēļ Jonuša Radvilas personība tika vērtēta pretrunīgi, tomēr valsti darījums ar zviedriem toreiz paglāba no Krievijas invāzijas.

Boguslavs Radvila (1620–1669) bija pēdējais Biržu-Dubiņģu atzara vīriešu kārtas pēcnācējs, Jonuša Radvilas brālēns, kas kļuva par viņa vienīgās meitas Marijas Annas aizbildi, vēlāk arī laulāto. Viņiem piedzima meita Ludviga Karolīna (1667–1695), kura apprecējās ar Neiburgas kūrfirstu Kārli Filipu un viņam pūrā atnesa Radvilu Biržu-Dubiņģu īpašumus. 18. gs. sākumā Nesvižas atzara Radvilas atguva Biržu kunigaitijas īpašumus, bet viņi jau turpināja Nesvižas-Olikas Radvilu vēsturi. Pēdējās Biržu-Dubiņģu kunigaiša meitas Ludvigas Karolīnas meitas vēsturē Radvilu vārds vairs nesaglabājās, tomēr ne vienā vien augstdzimušā Eiropas dzimtā ir Biržu-Dubiņģu kunigažu Radvilu asinis.

Ērglis:
*Labās kājas
nagus varat
nocirst, ja
šis divainais
priekšmets ir
rieksts! Un
vēl saka – ar
debešķīgu garšu...*

Varbūt jums ezerriekstu no Kiluču ezera? Kādreiz ezerā augušais ezerrieksts (lietuviski – “agaras”, kas dāsnī dalījies savus augļus, ar laiku kļuva par vienu no Biržu leģendām, jo neviens jau sen tos nav ne redzējis, ne nogaršojis. Tomēr savu vārdu Biržos tas ir atstājis. Un tagad te strādā uzņēmums “Agaras”, agrāk Biržu iedzīvotāji un viesi labprāt iegriezās restorānā “Agaro žiedas”, kaut gan to,

kas tas “agars”, un kādi ir tā ziedi, diezin vai kāds jums pateiks. Noslēpumaināks par papardes ziedu: viens to ir redzējis, viens nogaršojis, trešais ar to runājis, ceturtais to ķēris, piektais šāvis, sestais ar to cietumā sēdējis... Kad pie kunigaišiem Radvilām ieradās ciemos vai apstājās pārnakšņot dižciltīgi viesi, tad kunigaiši uzreiz pavēlēja: “Ei, kalpi! Labāko alu un pus pūru agaru!” Tad visi esot metu-

šies gan savus pienākumus pildīt, gan nirt Kiluču ezerā ezerriekstus meklēt. Kurš gan pateiks, vai tiešām vienmēr metās ezerā riekstus zvejojot? Dažs labs viesis arī tos nebija ne redzējis, ne baudījis, tāpēc nezināja, ko saimnieks pasniegs galdā... Kas tad galu galā ir tas agars? Peldošais ezerrieksts (liet. plūduriojantysis agaras, vandens riešutas, ragote, latīniski Trapa natans), ezer-

riekstu dzimtas ezerriekstu ģints augs – tā šo augu pirmo reizi raksturoja Kārlis Linnejs (Carl Nilsson Linnæus). Auga augšējā daļā ir četri paresnīnāti stublāji, bet auglim ir četri radziņi. Zied jūnijā un jūlijā. Aug nekalķainos, labi sasilstošos, alģēm bagātos ezeros. 19. gs. brīvā dabā auga Kiluču un Vepru ezeros, tika audzēts Širvėnas ezerā pie Biržiem. Tiek uzskatīts, ka pašlaik Biržu novadā ir izzudis.

Biržu kunigaitija

Kā Radvilu īpašums Birži rakstu avots minēti jau 15. gs. No paaudzes paaudzē mantoto īpašumu dzimta nepārtraukti centās paplašināt, iegūstot aizvien vairāk zemju. 1547. gadā Mikalojam Radvilam Rudajam Augsburgā Svētās Romas impērijas imperators Kārlis V piešķīra kunigaiša titulu, kuru 1549. gadā apstiprināja karalis Sigismunds Augusts, un Biržu īpašums kļuva par Biržu kunigaitiju.

Biržu īpašuma paplašināšanās sākās Radvilas Vecā dēla Jurgā Radvilas laikā, kad viņš sāka uzpirkt zemes no Upītes bajāriem. 16. gs. sākumā Biržu zemēs jau bija 503 sētas.

Mikalojs Radvila Rudais pirmais Biržu zemēs ļāva apmesties tatāriem (Nutanos, Lotkovā, Asparišķos) un vāciešiem. Kristu-

pa Radvilas Pērkona laikos kaujās tika izmantots atsevišķs Biržu kunigaitijas tatāru un kazaku karogs. Tukšās zemes kunigaitis 16. gs. par karadienestu dalīja bajāriem.

Pēc Kristupa Radvilas Pērkona nāves Radvilu dzimtas zemes Ziemeļlietuvā – Biržus, Nemunēles Radvilišķus, Papili, Astravu, Salamiesti, Aģenišķi, Paroveju, Naradavu un Saločus – mantoja viņa dēls Kristups Radvila II. Tas bija precīzs Biržu kunigaitijas sastāvs, kas nemainījās līdz pat 17. gs. otrajai pusei. Pēc paša kunigaiša teiktā, Birži “bija labs un ienesīgs īpašums”. Kristups II Radvila daudz uzmanības veltīja jau izveidotās Biržu kunigaitijas administratīvās sistēmas radīšanai.

Ērglis:
Plačios mano
Kunigaikštiškosios
Didenybės valdos
šiuose kraštuose,
ir taip gražiai iš
aukštai matyti –
visa kunigaikštystė
kaip ant delno...
Bet koks protuolis
dangun nepakilęs
jā pergamentan
perpiešti galėjo?..

Kunigaiši Radvilas ne tikai paplašināja īpašumus, bet arī gribēja zināt un redzēt, cik un kas tiem pieder. Tāpēc pēc Jonuša Radvilas pasūtījuma kunigaišu muižā strādāja kartogrāfs J. Narūnavičs-Na-

ronskis, 1645. gadā viņš sagatavoja Biržu kunigaitijas karti. 740x590 mm lielā kartē pagrieztā 120 grādu leņķī, tāpēc Žemaitiju šķietami redzam ziemeļos, bet Kurzeme un Zemgale – dienvidos

un austrumos. Kartē precīzi var redzēt visas kunigaitijas pilsētiņas, pat to plānojumu. J. Narūnavičs-Naronskis bija ne vien Radvilu muižas ģeometrs, bet arī revizors, tāpēc viņam bija iespēja kartē izmantot muižas inventāru materiālus. Atsevišķu vietu rasējumus viņš samazināja un pārcēla uz karti. Iespējas pacelties gaisā un fiksēt skatu no augšas viņam nebija, tāpēc izmantoja citus līdzekļus – mērīšanu ar virvi un triangulāciju, tomēr viņam izdevās karti uzzīmēt ļoti precīzi un detalizēti. Un kur tad vēl mākslinieka talants – glīts šrifts un iespaidīgas kartes ilustrācijas!

1640. gadā pēc Kristupa II nāves Biržu kunigaitiju mantoja dēls Jonušs Radvila. Daudz zemju viņš piešķīra tatāriem par karadienestu Biržu pilī. Tatāri kalpoja kavalērijā zem Biržu kunigaitijas karoga vai huzāru pulkos.

Kurzemes un Livonijas vācieši, bajāri un pilsētnieki pārcēlās ne tikai uz pašu Biržu pilsētu. Viņi apmetās arī citās Biržu kunigaitijas vietās.

Biržu kunigaitija bija vienīgais lielais Biržu-Dubiņģu Radvilu vienlaidus īpašumu

komplekss, kas savos apmēros neatpalika no tā laika ievērojamāko Polijas un Lietuvas augstmaņu zemēm.

Kunigaitijā cietokšņa būvdarbiem tika uzcelti ķieģeļceplī un dzelzs kausēšanas krānsis, Biržu gāršā darbojas diezgan liela stikla manufaktūra, pils aizsardzības vajadzībām bija izveidota šaujampulvera darbnīca (dzirnavas), kunigaišu izklaidēm un bagātīgajam galdam – zvērnīca.

17. gs. vidū Biržu kunigaitija bija pilnīgi izveidojusies. Tā sastāvēja no 5 īpašumiem: 1 pilsētas un četrām mazpilsētām:

- 1 Birži (600 valaku zemes, Biržu pilsēta, muiža un pagasts, 60 ciemi un pusmuižas (foļvarkas), liela gārša).
- 2 Papile (vairāk nekā 400 valaku zemes, 40 ciemu un pusmuižu, gārša),
- 3 Nemuneles Radviliški (apmēram 250 valaku zemes, 33 ciemi un pusmuižas),
- 4 Salamiestis (224 valakas zemes, miests, pagasts, liels mežs – apmēram 119 valakas),
- 5 Saloči (apmēram 150 valakas zemes).

Saskaitīsim Biržu kunigaitiju

Biržu īpašums – kunigaitijas centrs

Biržu īpašums bija Biržu kunigaitijas stratēģiskais, reliģiskais un reprezentācijas centrs, kas ap sevi apvienoja arī pārējos. Apdzīvotā Biržu kunigaitijas teritorija aptvēra apmēram 36 tūkst. ha platību, neskaitot daļu meža masīvu, ūdens tilpju un tukšās zemes.

17. gs. Biržos bija 8 cunftes: tirgoņu; šuvēju; kurpnieku; atslēdznieku un kalēju; kopīga aldaru, maiznieku, degvīna tecinātāju un kāvēju; galdnieku; kopīga mūrnieku, namdaru, ratnieku; audēju un vērpēju.

Cietoksnī atradās arsenāls (cekhauzas), tā personālu veidoja muižu administratori un amatnieki. Pirmie bija atbildīgi par arsenāla un tā inventāra funkcionēšanu (artilērijas meistars (cekvartas), lielgabalu lējēji, šaujampulvera uzraugi), otrie lietoja un laboja ieročus un militāro aprīkojumu (ieroču meistari, šaujampulvera gatavošanas meistari, atslēdznieki, kalēji (ieroču kalēji), ratnieki, galdnieki, bundzinieki).

Birži – vienā rindā ar Lietuvas Dižkunigaitijas galvaspilsētu – Viļņu

Magdeburgas jeb brīvpilsētas tiesības 1589. gadā Biržiem sarūpēja Kristups Radvila Pērkons, kad bija pabeidzis pils būvniecību. Šī privilēģija pilsētniekiem deva tiesības pašiem pārvaldīt savu pilsētu. Reizē ar to tika apstiprināti arī svarīgākie pilsētas simboli: ģerbonis, karogs un zīmogs. Ģerbonī – ar lauru vainagu apjozts melns Radvilu ērglis uz balta karoga fona:

“...tai Biržu Pilsētai un tās pilsētas Pilsētniekiem, tagadējiem un tiem, kas būs nākotnē, uz mūžīgiem laikiem esam devuši Ģerboni melnu ērgli uz balta karoga, pielīdzinot to Biržu pilsētu visos tiesību jautājumos un brīvībās svarīgākajām mūsu kroņa (karalistes) Pilsētām un Lietuvas Dižkunigaitijas Viļņas pilsētai.”

Augstāko pilsētas amatpersonu, voitu (liet. – vaitas), iecēla valsts galva vai pilsētas īpašnieks, Biržu gadījumā – Radvilas. Bez voita svarīgākās pašvaldības institūcijas bija: pilsētas padome, saukta par māģistrātu (sastāvēja no burmistriem un padomniekiem), un t.s. sola tiesa. Viņiem mums jāpateicas par valdnieka sarūpēto privilēģiju, lai viens no svarīgākajiem ceļiem – no Viļņas uz Rīgu – pagrieztos cauri Biržiem. Tad katrs, kas ceļo cauri Biržiem pa šo ceļu, jau varēja papildināt arī pilsētas budžetu.

Ar privilēģiju tika apstiprinātas arī pilsētas tirgus un gadatirgu dienas: “...uz mūžīgiem laikiem lemjām, ka tajā Biržu pilsētā parastais nedēļas tirgus Svētdienā, bet otrais ceturtdienā būtu. Bet gadatirgi lai būtu divas reizes: pirmo reizi Romas Svētkos pēc jaunā kalendāra, tas ir, Jāņa Kristītāja svētkos sāktos un turpinātos 14 dienas, bet otru reizi Sveču dienā (2. februārī)...”. Biržu iedzīvotājiem tirgos un gadatirgos tirgoties tika atļauts bez muitām un nodokļiem.

Biržu pilsēta nebija nošķirama no pils, tāpēc pilsētniekiem bija saistības arī pret pili. Svarīgākā no tām bija karaklausība. Pilsētniekiem bija pienākums aizsargāt rātsnamu, uzturēt pilsētā lielgabalu un to apgādāt ar pulveri un šāviņiem, piedalīties pilsētas nocietināšanas darbos, pirmkārt, bastionu uzbēršanā ap pilsētu, pils aizstāvēšanā kara un ugunsgrēka laikā, retāk – piedalīties sardzē miera laikā. Pilsētnieki sardzē pilī bija tad, kad pilī neatradās garnizons. Ja ienaidnieks pilij uzbruka laikā, kad tajā neatradās garnizons, pilsētniekiem bija jāpūlējās pilī un jāaizstāv Radvilas gods. Pilsētniekiem bija jāiet arī naktssardzē, jāaizsargā pils pret ugunsgrēkiem un neparedzētiem notikumiem, jāpiedalās pils celtniecībā un restaurācijas darbos. Karaklausības izpildi uzraudzīja māģistrāts. Šis pienākums bija jāpilda ne tikai visiem pilsētniekiem, bet katram cilvēkam, kam pilsētā bija dzīvesvieta. Jonuša, Boguslava un Ludvigas Karolīnas Radvilu valdīšanas laikos ar rokas šaujamieročiem (musketēm), lodēm un šaujampulveri pilsētniekiem bija jānodrošinās pašiem.

Krāsns podiņš ar Kristupa Radvilas Pērkona iniciāliem.

Slepenais Biržu pilsētas arhīvs

Seno Biržu pilsētas arhīvu, kas liecināja par Radvilu laikiem, par Biržu pilsētas pašvaldības sākumu pat pēc pilsētas pašvaldības tiesību zaudēšanas pēc trešās Abu Tautu Republikas dalīšanas (1795. gadā) pilsētnieki rūpīgi sargāja un nodeva no paaudzes paaudzē. Pirmās Lietuvas Republikas laikā profesoram J. Īčam, kurš rakstīja Biržu pilsētas vēsturi, brīnumainā kārtā izdevās ieraudzīt dažus šā arhīva dokumentus un pārliecināties, ka tas joprojām ir saglabājies un tiek sargāts. J. Īčs rakstīja: “Man, Lietuvas vēstures ordinārajam profesoram Jonam Īčam, (...) tas izdevās manas sievasmātes M. Neimanienes dzīvoklī. Ar Biržu burmistra P. Klība starpniecību iepriekš minētajā dzīvoklī Aptiekas laukuma un Reformātu ielas stūrī sagaidīju ierodamies ar slepenajiem arhīva dokumentiem Biržu pilsētnieku pilnvarnieku Henriku Stefanaviču, kurš teicās ilgus gadus esam šā arhīva glabātājs un pieder citu ievēlētai pilsētnieku kārtas locekļu komisijai.” Dokumentus profesors atkal atdeva atpakaļ.

20. gs. pēdējās desmitgadēs tie tikai nodoti glabāšanā muzejiem. Pašlaik lielākā daļa arhīva glabājas Lietuvas nacionālajā muzejā, otra daļa – Biržu novada muzeja “Sēla” fondos (zīmogi un atsevišķi dokumenti tiek eksponēti).

Biržu ģerbonis. 1589. g.

Biržu ģerbonis 1792. g.

Mūsdienu Biržu ģerbonis.

Ērglis: Un tomēr te, šajā ģerbonī, es izskatos un jūtos vislabāk. Kaut gan... kaut kas te vairs nav tā, kaut kā it kā trūkst...

Ar kunigaišu titulu Radvilas ieguva arī dzimtas ģerboni – melnu ērgli ar vairogu uz krūtīm, bet uz vairoga – viņu priekšteču Astiku ģerboni ar trim rotējošiem medību ragiem. Radvilu ērglis nolaidies arī pirmajā Biržu pilsētas ģerbonī – tieši uz plīvojoša balta karoga dzeltenā vairogā, kuru apjož lauru vainags – slavas, goda un uzvaras simbols. Tāds vainags LDK bija vienīgi Biržu pilsētas ģerbonī.

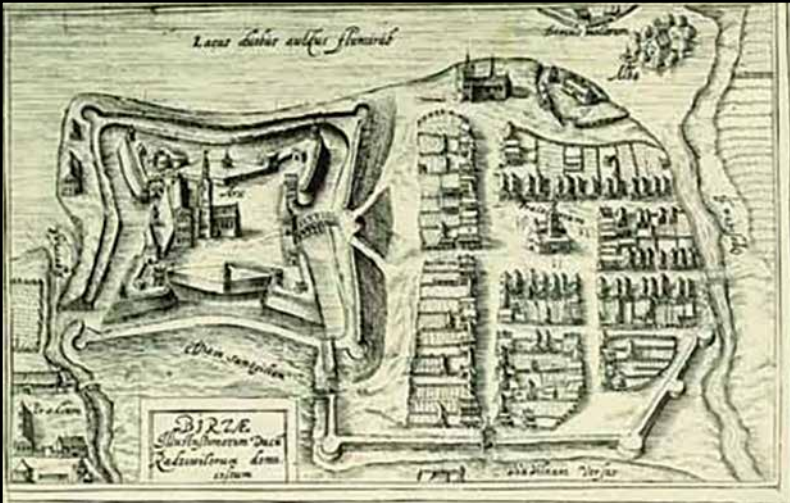
Bet 1792. gadā pēdējais LDK valdnieks būs ko sajaucis, jo, apstiprinot pašvaldības privilēģiju Biržu pilsētai, apstiprināja to ar tādu pašu ģerboni, ar kādu agrāk bija apstiprinājis Kēdaiņiem, citai Radvilu pilsētai. Skumjākais, ka no galvenā Radvilu kunigaitijas un Biržu pilsētas simbola ērgļa palika tikai viens tā spārns un viena kāja, kas tur pakavu – augstmaņu

Kišku simbolu (Kristupa II sieva, Jonuša māte, bija Anna no Kišku dzimtas). Nav zināms, kāpēc. Varbūt tāpēc, ka tas bija pēdējā LDK valdnieka apstiprināts ģerbonis, bet tieši šo Biržu iemītnieki izvēlējās par savas pilsētas simbolu, kad Lietuva 1918. gadā atguva neatkarību pēc cariskās Krievijas okupācijas gadiem.

Radvilu ērglis Biržu ģerbonī

atgriezās padomju okupācijas laikos, tikai ģerboņa vairogs bija nokrāsots koši sarkanā PSRS karoga krāsā. Biržos ģerbonis īstajā izskatā atgriezās tikai 1996. gadā, kad Lietuvas heraldikas komisija piekrita Biržu mākslinieka Egila Skujas radītajai ģerboņa stilizācijai. Pašreizējā pilsētas ģerbonī atjaunotas galvenās pirmā Biržu pilsētas ģerboņa detaļas: balts karogs uz dzeltena vairoga, uz karoga – melns ērglis, vairogu apvij zaļš lauru lapu vainags. Tomēr kaut kā aizvien vēl trūkst... Ērglis nav tik cēls, it kā nebūtu Radvilu... Žēl, ka no ērgļa krūtīm pazudis viens svarīgs atribūts – trīs medību ragi, kuri bija arī Radvilu priekšteču Astiku dzimtas simbols...

Tomasz Makowski.
Vara gravūra. 17. gs.

**Fosa – aizsarggrāvis,
kas iet apkārt pils
teritorijai.**

**Bastions – ilglaicīgs
šaurleņķa nocietinā-
jums, kurš izvirzīts
cietokšņa stūrī.**

Biržu pils

Biržu pils – kunigaišu Radvilu rezidence un Biržu kunigaitijas centrs uzcelta jau 14. gs. beigās aizsardzības nolūkos, tā ne reizi vien cietusi no ienaidniekiem, tāpēc pārbūvēta. Vispirms tika uzbūvēta itāliešu fortifikācijas tipa pils (1575–1589), bet 1625. gadā tā cietā ienaidnieku uzbrukumā. Pilnveidojoties aizsardzības pīļu būvniecībai, otru reizi pils tika pārbūvēta pēc nīderlandiešu fortifikācijas parauga (1637–1704).

Pašlaik Biržu pils kompleksu (13,36 ha) veido atjaunotā pils ēka, atjaunotais arsenāls, trīs pulvera noliktavas, vārtu ēkas drupas, tilts un dubults aizsardzības valnis ar fosu (aizsarggrāvi). Kompleksa ēkās (pilī un arsenālā) atrodas Biržu novada muzejs “Sēla” un Biržu rajona pašvaldības Jurgā Bieliņa publiskā bibliotēka (vienā pils rīztālā).

Pirmā pils

Kunigaitis Kristups Radvila Pērkonas Biržu zemju un Lietuvas ziemeļu robežas aizsardzībai Biržos uzcēla modernu, tam laikam lielāko un spēcīgāko Lietuvā itāliešu tipa bastiona pili. Darbi tika uzsākti 1575. gadā, uzbūvējot aizsprostu Apaščas un Aglonas upju satekā. Cietokšņa pamatu veidoja četri lieli bastioni, zemes uzbūrumi, kas tos apjoza, un grāvis ar ūdeni. Katram no četriem bastioniem bija aizsargtornis. Sešas mūra kazemātu ēkas bija paredzētas, lai atšaudītos no uzbrucējiem. Galveno iebrauktuvi aizsargāja vārtu ēka, pret kuru balstījās koka tilts.

Nozīmīgākā būve – Kristupa Radvilas Pērkonas reprezentācijas trīsstāvu nams, tam pretī – evaņģēlisko reformātu baznīca, arsenāls un pārtikas noliktavas, kazarmas un citas ēkas.

Cietoksnis un pilsēta veidoja vienlaidus aizsardzības kompleksu.

**Ērglis: Katru
reizi, kad ar
lūstošu sirdi lidoju
pār slavenajiem
Biržiem, atpūsties
nolaižos šeit, uz
pils ēkas stūra...
Skumji noskatīties,
kā sadrūp varenās
pils mūri, bet šis
stūris nedrūp.
Mana atpūtas vieta
tik daudzus gadus
ir tāda pati, tā
negrūst...**

Vai ir gadījies dzirdēt Biržu pils leģendu, kura ceļo no mutes mutē, no paaudzēs paaudzē un tiks stāstīta, kamēr Biržos stāvēs pils? Stāsta, ka tad, kad Radvila lika Biržos celt pili, ļaudis raka dziļus un platus kanālus, bēra augstus un stāvus uzbūrumus, būvēja mūrus biezām sienām. Celtniecība jau gājusi uz beigām, bet viens un tas pats pils stūris visu laiku nogruvis. Stūri vairākas reizes uzbūvējuši no jauna, bet tas atkal un atkal nobrucis – gluži kā noburts. Mānītīgi ļaudis uz to sākuši lūkoties ar bailēm. Vieni teikuši, ka tas ir debesu sods par to, ka katoļi un evaņģēliskie reformāti savā starpā plēšas, ka brāļi savā starpā vairs nerod vienotību, kad apkārt ienaidnieki asina savus zobenus. Veci ļaudis, smagi pūšot, pārmetoši teikuši: sentēvu ticības laikos mūsu pilis pašas no sevis negruvušas... Nomocītie pils būvētāji nolēmuši vērsties pēc padoma

pie kāda vientuļnieka, kurš pēc sentēvu paraduma aizvien vēl Pērkonu godinājis. Atbraukušajiem vecītis teicis: – Noniecinājāt sentēvu ticību, par jauno Dievu nevarat vienoties, savā starpā naidu turiet. Redzat, ka Lietuva nīkst, pils, kas tiek būvēta, pati grūst... Bet, ja jau mani atcerējāties, klausieties... Kad būs pilns mēness, saņemiet pirmo no baznīcas nākošo jaunlaulāto pāri un aizvediet tos pie grūstošā pils stūra. Tikai laimīgu cilvēku brīva griba var izglābt grūstošo pili... Tā arī noticis... tikuši aizturēti laimīgi, bet par savu laimi vēl papriecāties nespējuši jaunlaulātie, kas atgriezušies no baznīcas. Viņi aizvesti pie pils, kur tiem pateikts, ka tikai viņu labprātīga ziedošanās var izglābt grūstošo pili. To izdzirdējis, jaunais vīrs tēvzemes labā piekritis tikt iemūrēts pils stūrī, bet jaunā sieva no sava vīra šķirties negribējusi... Plosījās kari un vētras, pils bruka, bet tas vienīgais stūris – simbols mīlestībai un uzticībai tēvzemei – izturēja visas likstas.

Otrā pils

Abu Tautu Republikas (ATR) valdnieks Sigismunds Vāsa 17. gs., bet vēlāk arī viņa pēcteči, negribēdami atteikties no pretenzijām uz Zviedrijas kroni, ierāva ATR ilgstošos karos ar Zviedriju, kuru laikā 1625. gadā zviedri cietoksni daļēji nopostīja.

Pēc kunigaiša Kristupa II Radvilas iniciatīvas 1637. gadā sākās lieli pils pārbūves darbi, pēc Kristupa II nāves viņa darbus turpināja viņa dēls Jonušs. Tā bija ne tikai pils atjaunošana, bet arī pārbūve, t.i., tika mainīts fortifikācijas tips. Itāliešu fortifikācijas tips tika aizstāts ar nīderlandiešu. Pils rekonstrukcijas projektu izstrādāja inženieris, militārais arhitekts G. Pirks, vēlāk turpināja T. Krell-Spinovskis. Rekonstruējot pili, tika izveidots jauns dubults uzbērums, pagalmā daļēji atjaunota tikai vārtu ēka,

no senajiem zirgu stalljiem rekonstruēts pagaidu arsenāls, bet citas ēkas uzbūvētas no jauna.

Jonušs Radvila pils būvēšanai uz Biržiem uzaicināja slaveno militāro arhitektu A. Freitāgu. Otrā pils bija ievērojami lielāka, tās plānu veidoja četri bastioni, tos savienojošas kurtīnes un revelīns, kas nosedza tiltu. Uzbērums bija veidoti no zemes, segti ar velēnu, tos apjoza grāvji. Aizsardzības nolūkiem paredzētās ēkas bija arsenāls, zirgu stallji, 4 pulvera noliktavas, kazarmas (tās bija 4, divu stāvu, paredzētas 500 karavīriem), kurās dzīvoja pils garnizons. Pagalma centrā atradās ierindas (jeb trauksmes) laukums, no kura celiņi veda uz visiem bastioniem, vārtiem un nozīmīgākajām ēkām. Vārtu ēkas fasādi rotāja smilšakmeņi izgriezti Radvilām piederošo pilsētu ģerboņi. Reprezentācijas ēka bija vēlinās

Biržu pils makets.
Autors Valds Rakutis.

Aizsardzības arhitektūras elements: cietokšņa sienas vai uzbērums taisnā daļā starp diviem torņiem vai bastioniem.

Palīgbūve priekšā cietokšņa grāvim starp bastioniem, no kuras ar krustuguni apšaudīja pieejas cietoksni, ar uguni atbalstot blakus esošos bastionus.

renesanses un agrīnā baroka stilā celta ēka ar diviem 3 stāvu rīzālītiem un divu stāvu arkādi.

1655. gada rudenī, pēc Jonuša Radvilas iniciētās ūnijas ar Zviedriju, Biržu cietoksni apmetās zviedru garnizons. 1659. gadā pils atkal nonāca Jonuša Radvilas brālēna kunigaiša Boguslava Radvilas rokās. Kaut pats dzīvoja Karaļaučos, viņš rūpējās par karu dēļ nepabeigtā Biržu cietokšņa atjaunošanu. Ar testamentu Boguslavs Radvila visu īpašumu novēlēja meitai Ludvigai Karolīnai. Cietokšņa būvniecību Ludviga Karolīna atjaunoja 1671. gadā. Darbi ilga līdz 1682. gadam.

1701. gadā, Ziemeļu kara laikā (1700–1721), Biržu pili Krievijas cars Pēteris I un ATR valdnieks Augusts II noslēdza līgumu pret Zviedriju. Tā paša gada augustā zviedri ieņēma Biržus, tos izdevās atgūt tikai 1703. gadā.

1704. gadā zviedru ģenerāļa A. L. Levenhaupta armija pēc mēnesi ilga aplenkuma, viltībā pārspējusi pils garnizonu, atkal ieņēma cietoksni. Atkāpšanās laikā zviedri cietokšņa ēkas uzspridzināja.

Arsenāls (liet. arsenalas, cekhauzas) – pils sirds

*Ērglis: Kā teica
lielais kara mākslas
zinātnieks Kazimiers
Semenovičs “Labāk
lai raķetes kalpo
kārdinātājam
Venērai, nevis
asinis alkstošajam
Marsam”... Salve
Viņa Augstībai
Kunigaitim!*

Arsenāls cietoksnī ir īpaša vieta. Te runājam par kunigaišu Radvilu Biržu cietokšņa arsenālu, kas neatpalika pat no karaļu arsenāliem. Tāpēc katru godājamo viesi kunigaiši izvadāja ne tikai pa

pili un baznīcu, bet noteikti pa arsenālu. Biržu arsenāls lielgabalu daudzumā līdzinājās pat Krakovas pilsētas “cekhauzam”. Arī inventārs bija varens: lielgabali un ieroči, kas ražoti Nīderlandē, Vācijā un Dānijā. Nav noslēpums, ka Radvilas interesējās par militāriem jaunumiem un pirmie LDK sāka izmantot musketes.

Arsenāla inventārs tika izmantots ne tikai kara vajadzībām. Pils lielgabalu dārdi liecināja gan par Radvilu svētkiem, gan visgodājamāko viesu ierašanos pili. Ar lielgabalu zalvēn tika sveikta gan Boguslava Radvilas sieva Anna Marija, iebraucot Biržos, gan Krievijas cars Pēteris I, kas ieradās Biržu pili, lai parakstītu līgumu ar mūsu

zemes valdnieku Augustu II. Lielgabalu dārdi mūžībā pavadīja arī nopelniem bagātus virsniekus. Žēl, ka varenie, kunigaišu Radvilu ģerboņiem rotātie lielgabali no Biržu pils tika aizvesti kā kara trofejas. Viens no tiem šodien lepni stāv Zviedrijas karaspēka muzejā Stokholmā, otrs – Polijas karaspēka muzejā Varšavā, bet cik to vēl dus Baltijas jūras dibenā?

Dievs viens, tikai ceļu pie Viņa var būt daudz

Jau 16. gs. Birži bija multinacionāla un multikulturāla pilsēta, kurā varēja sastapt karaīmus, ebrejus, vāciešus, latviešus un tatārus. Tāpēc nav nekāds brīnums, ka Biržu pilsētā un visā kunigaitijā katra etniskā grupa lūgšanas noturēja savā lūgšanu namā. Pilsētā valdīja reliģiju dažādība un tolerance vienam pret otru. No reliģiskā spektra Birži līdz mūsu dienām ir viena no krāsainākajām pilsētām Lietuvā. Kaut arī pilsētā un rajonā vairs nav ne ebreju, ne karaīmu, ne tatāru reliģisko kopienu, tomēr arī šodien rajonā var saskaitīt astoņas reliģiskas konfesijas. Biržu pilsētā darbojas 5 dažādu konfesiju lūgšanu nami. Reliģiskā

tolerance ir kunigaišu Radvilu atstātais mantojums. Kaut arī viņi šajā novadā ieviesa evaņģēlisko reformātu ticību (cēla baznīcas, pie tām dibināja skolas), tomēr saprata – jo daudzveidīgāka sabiedrība, jo tas var būt noderīgāk kunigaitijas un pilsētas ekonomiskajai izaugsmei. Svarīgi, lai katras etniskās grupas pārstāvjiem tiktu radīti apstākļi vislabāk realizēt savas iespējas. Reliģiskā tolerance bija nesaraujami saistīta ar etnisko toleranci.

Katoļu baznīca

Šodien visplašākā reliģiskā kopiena Biržos ir katoļi. Pirmā baznīca tika uzcelta 16. gs. sākumā, taču katoļu draudzes darbība bija atkarīga no kunigaišiem Radvilām. Kad tie izvēlējās protestantismu, draudze tika likvidēta (16. gs. beigās) un baznīca nojaukta. Vairāk nekā simts gadus valdošā reliģija Biržos bija kalvinisms. Pēdējās Biržu valdnieces Ludvigas Karolīnas otrais vīrs, Neiburgas kūrfirsts, bija katolis, tādēļ pēc laulībām Ludviga Karolīna Biržu kunigaitijā sāka atbalstīt arī katoļus, fundēja Biržos katoļu baznīcas būvniecību (1692.). Tiesa, baznīca bija koka, bez sakristejas. Pēc dažiem gadu desmitiem kunigaitijā tika uzbūvētas vēl divas katoļu baznīcas – Salamiestī un Nemuneles Radvilišķos. 18. gs. beigās – 19. gs. vidū Biržos koka Sv. Hieronīma baznīcu nomainīja Sv. Annas baznīca, arī koka. Kad tā sāka grūt, parūpējās par jaunas baznīcas būvniecību. Pateicoties grāfa Jona Tiškeviča fundācijai, Biržos pacēlās jauna mūra baznīca, ko bija projektējis arhitekts T. Tišeckis un kura 1879. gadā tika konsekrēta, iegūstot Sv. Jāņa Kristītāja titulu. Kaut arī kunigaišu Radvilu valdīšanas laikos Biržu kunigaitijā valdošā bija evaņģēlisko reformātu ticība, kontrreformācijai bija sava ietekme, tāpēc šodien katoļiem ir lūgšanu nami visos bijušo Biržu kunigaitijas

īpašumu centros (Biržos, Nemuneles Radvilišķos, Papilē, Salamiestī, Saločos), bet to kopienas šodien ir lielākas nekā evaņģēliskajiem reformātiem.

Evaņģēlisko reformātu baznīca

16. gs. kunigaiši Radvilas uz Biržiem atveda kalvinismu (šodien tie ir evaņģēliskie reformāti), vienu no reformācijas strāvajumiem. Evaņģēliskā ticības apliecinājuma izplatītāji kunigaiši Radvilas rūpējās ne tikai par baznīcu būvēšanu Biržu kunigaitijas īpašumos Biržos, Nemuneles Radvilišķos, Papilē, un Salamiestī, dibināja arī draudzes skolas.

Mikaloja Radvilas Rudā dibinātā Biržu draudze bija lielākā LDK, tā joprojām ir lielākā evaņģēlisko reformātu draudze Lietuvā. Kunigaišu Radvilu Biržu-Dubiņgu atzars līdz pat tā pastāvēšanas beigām palika uzticīgi evaņģēlisko reformātu ticībai.

No bijušajiem Biržu kunigaitijas īpašumiem reformācija neiedzīvojās tikai teritoriāli tālākajos kunigaitijas īpašumos – Saločos, kur šodien nav evaņģēlisko reformātu baznīcas. Kaut arī kontrreformācija stipri izmainīja Lietuvas reliģisko karti, līdz mūsdienām evaņģēlisko reformātu kopienas un lūgšanu nami saglabājušies Biržos, Nemuneles Radvilišķos, Papilē un Salamiestī.

Biržos evaņģēlisko reformātu baznīca, kas ne reizi vien tika cietusi, un atjaunota vairākas reizes. 19. gs. grāfs Tiškevičs jaunās baznīcas būvniecībai ziedoja 2000 rubļus. Tā tika būvēta pēc H. Šēla projekta, iesvētīta 1874. gadā.

Evaņģēliski luteriskā baznīca

16. gs. radusies reformācijas kustība sasniedza gan LDK, gan Biržu kunigaitiju. Mārtiņa Luterā idejas, ka pestīšana nav atkarīga no sakramentiem, no rituālu veikšanas, bet no cilvēka patiesas ticības, atrada sekotājus. Vieni no lielākajiem reformācijas atbalstītājiem bija Biržu-Dubiņgu kunigaiši Radvilas.

Kaut arī viņi izvēlējās reformācijas kustības kalvinisma atzaru, tomēr bija iecietīgi arī pret citiem reformācijas virzieniem. Tāpēc evaņģēliski luterisko kopienu Biržos veidoja ienācēji – latvieši un vācieši. Apmēram 17. gs. vidū Biržu evaņģēliski luteriskā draudze bija viena no lielākajām Lietuvā.

Pēdējā luterāņu baznīca tika uzbūvēta 19. gs. pilsētas centrā, blakus tirgus laukumam (tagad Dagilio g., skvērs pie J. Janonio laukuma). Otrā pasaules kara gados cauri Biržiem gāja fronte, baznīca stipri cieta no karadarbības un ugunsgrēka, bet padomju laikā – tika nojaukta. Evaņģēliski luteriskā kopiena pajumti lūgšanām rada Biržu evaņģēlisko reformātu baznīcā, bet pēc Lietuvas neatkarības atgūšanas lūgšanu nams atrodas Kilučiu ielā.

Pareizticīgie un vecticībnieki Biržu novadā

Pareizticīgo draudze Biržos tika izveidota 1864. gadā, bet gadu vēlāk uzbūvēta Sv. Nikolaja baznīca. Tās būvniecībai grāfs Tiškevičs piešķīra zemes gabalu un naudu. Biržu pareizticīgo draudze bija viena no mazākajām Lietuvā. Šodien pilsētā pareizticīgo draudzes vairs nav, bijušās baznīcas ēku izmanto cita reliģiska kopiena. Otra pareizticīgo baznīca tika uzbūvēta Lebeņišķu ciemā, kurā cara vara apmetināja krievu ģimenes pēc tam, kad ciema

iedzīvotāji pēc 1863. gada sacelšanās bija izsūtīti uz Sibīriju. Pašlaik Lebeņišķu pareizticīgo kopienai pieder vien dažas personas, baznīcā ceremonijas notiek ļoti reti. Kvedarišķu ciemā, kas atrodas pie Rokišķu rajona robežas, joprojām saglabājusies vecticībnieku kopiena, kas šeit apmetusies 17. gs. otrajā pusē vai 18. gs. sākumā, kad Krievijā notika baznīcas reforma, vecticībniekus centās piespiest atteikties no senās ticības un vajāja. Tad tie bēga uz valsts nomalēm vai dziļāk Eiropā. Kvedarišķu ciemā vecticībnieku kopiena vairs nav liela, lūgšanu nams tur aizvien atrodas, bet ceremonijas tajā nenotiek, vietējā garīdznieka vairs nav.

Pareizticīgo Sv. Mocekļa
Nikandra baznīca Lebeņišķos.

Pareizticīgo baznīca
Biržos.

Metodistu baznīca

Metodisti par svarīgāko ticības avotu uzskata Bībeli. Pirmo lietuviešu metodistu kopienu Biržos dibināja mācītājs O. Kaufmans 1923. gadā. Sava pastāvīga lūgšanu nama viņiem nebija. Otrā pasaules kara laikā pārtrūkusī darbība tika atjaunota tikai 1997. gadā. Metodisti apmetušies Stoties ielā.

Septītās dienas adventistu kopiena

Šīs kristīgās ticības apliecinātāji par septīto nedēļas dienu, kura jāsvin, uzskata sestdienu (tāpat kā jūdaismā), viņi noraida vairākas doktrīnas, kuras citi kristieši uzskata par svarīgām – dvēseles nemirstību un mūžīgās grēcinieku mokas ellē. Septītās dienas adventistu grupiņa Biržos izveidojās 1935. gadā, tomēr tā bija neliela un pat bija pārtraukusi darbību. Mūsdienās ticīgie uz lūgšanām pulcējas vai nu metodistu baznīcā, vai garīdznieka sētā.

Vasarsvētku draudzes (pentkostims)

Vasarsvētku draudze Biržos izveidojās 19. gs. beigās. Šī protestantu reliģiskā kopiena atzīst pieaugušo kristīšanu, balstoties apzinātā ticības apliecinājumā, tie sludina, ka pestīti tiks visi, kas tic evaņģēlijam. No pastāvēšanas sākuma kopiena vairākas reizes ir mainījusi savu nosaukumu un lūgšanu nama vietu, līdz 1989. gadā Biržu pilsētas pašvaldība Vasarsvētku draudzei nodeva vairs neizmantoto pareizticīgo baznīcu Kēstučio g. 12. Ilgus gadus baznīcu vadīja tās dibinātājs Petras Viederis.

Orientālie etnosi: ebreji un tatāri

Ebreju kopiena Biržu kunigaitijā izveidojās 16. gs. beigās, kunigaiša Kristupa Radvilas Pērkona valdīšanas laikā. 17. gs. tā izauga. Pēc Kristups II Radvilas iniciatīvas 17. gs. pilsētas ebreji tikai pulcināti vienā vietā, tiem atļāva būvēt sinagogu. Līdz Otrajam pasaules karam Biržos bija Lielā mūra sinagoga, divas koka kloyzn (viena kurpnieku, otra Šamesu) un koka HaBad hasīdu sinagoga, kura vēlāk tika pārbūvēta lielā ķieģeļu sinagogā. 1941. gada 8. augustā Biržu pilsēta zaudēja visu savu ebreju kopieni, ko fašisti iznīcināja, bet lūgšanu nami zaudēja savas tiešās funkcijas.

Informācijas par Biržu kunigaitijas tatāru reliģisko dzīvi saglabāties ļoti maz. Domājams, ka mečete, bet ticamāk privātām lūg-

šanām paredzēta vieta varēja būt uzcelta 16.–17. gs. Paņemunes folvarkā. Pie lūgšanu nama bijusi arī neliela musulmaņu kapsēta. Tatāri Biržu kunigaitijā dzīvoja kopienās sešās apdzīvotās vietās. Biržu kunigaitijai kaimiņos esošajos īpašumos mečetes neesot uzbūvētas. Radvilu reliģiskā tolerance un kristīgo konfesiju iecietīgā izturēšanās pret islamticīgās mazākumtautības pārstāvjiem ļāva tiem uzturēt vietu savas ticības praktizēšanai. Par bijušo tatāru kopienu šodien atgādina tikai vietvārds (Asparišķi, Totorkalnis).

Biržu Lielā koka sinagoga (beit midrašs) un Lielā mūra sinagoga Karaimu ielā 1926. g.

Ērglis: Kāpēc otrā ezera krastā nolaisties nav tik jauki, šeit ir gan patīkamāk, gan skaistāk...

Laiks skrēja, cietokšņa gruveši aizvien vēl stāvēja, vienu Biržu valdnieku dzimtu nomainīja otra. 1811. gadā Birži no Radvilām pārgāja Tiškeviču rokās. Stāsta, ka par Biržiem viņi samaksājuši 450 000 sudraba rubļu. Savu rezidenci Tiškeviči izveidoja otrā Šīrvēnas ezera krastā – Astravas muižā.

Grāfi Tiškeviči iegādājas Biržus

19. gs. grāfi Tiškeviči kļuva par bagātākajiem Lietuvas zemes īpašniekiem. Viņiem piederēja Palanga, Kretinga, Užutraki, Lentvaris, Raudondvare pie Kauņas un citi īpašumi. Kā dzimtas atšķirības zīmi Tiškeviči izmantoja t.s. Leļivas ģerboni – dzeltenu pusmēnesi un sešstūru zvaigzni uz debeszila fona.

Biržu novadu Tiškeviči iegādājās 19. gs. sākumā. Oficiālajos dokumentos norādīts, ka Biržu īpašumus no Radvilām iegādājās pulkvedis Mikols Tiškevičs (1761–1839). Viņš tiek uzskatīts par pirmo oficiālo Biržu īpašnieku, kaut Biržus iespējami iegādājās par Jozapa Ignata Tiškeviča (1724–1815), kas bija viens no bagātākajiem tā laika cilvēkiem Lietuvā, naudu. Cienijamā vecu-

Astravas muižas celtne, piķiera māja.

ma dēļ vecais grāfs īpašuma dokumentus acimredzot nevēlējās kārtot uz sava vārda, tāpēc par īpašnieku kļuva viņa dēls ar sievu Joannu. Par Biržu Tiškeviču atzara aizsācēju uzskatāms Jozaps Ignots Tiškevičs.

Kad sākās Francijas un Krievijas karš, Mīkols Tiškevičs par saviem līdzekļiem Biržos noorganizēja lietuviešu ulānu pulku un

pievienojās Napoleonam, tā cerot atjaunot LDK. Pēc viņa nāves Biržus mantoja jaunākais dēls Jons, kuru uzskata par interesantu personību un īpašnieku, kas Biržu vēsturē atstājis visnozīmīgākās pēdas.

Jons Tiškevičs (1802–1862) bija izglītots, prata krievu, franču un vācu valodu, pārzināja ģeometriju, matemātiku un vēsturi. Būdams vien astoņpadsmit gadus vecs, viņš bija ievēlēts par masonu ložas kandidātu. Pateicoties tieši J. Tiškeviča rūpēm, Krievijas cars 1862. gadā apstiprināja Biržu majorātu – nedalāmu ģimenes īpašumu, kuru kā veselu vienību mantoja vecākais ģimenes pārstāvis. J. Tiškevičs ne tikai priekšzīmīgi pārvaldīja un pilnveidoja Biržu īpašumu, bet par saviem līdzekļiem uzbūvēja pašreizējo Biržu katoļu baznīcu un Astravas muižu.

Jons Tiškevičs bijis arī liels švīts. Apģērbu grāfs šūdināja Pēterburgā vai Londonā, pirka Viļņā, Rīgā, Pēterburgā. Viņam bijis daudz smalku cimdu, platmaļu, cepuru un spieķu no Parīzes, viņam paticis valkāt košus lakatiņus, kaklasaites un šalles. Grāfam piederējusi pat sudraba ķemme ūsu sukāšanai.

Pēc Jona Tiškeviča traģiskās nāves 19. gs. otrajā pusē Astravas muižu ar foļvarkām mantoja brāļa Jozapa vecākais dēls Mīkols (1828–1897). Mīkols Tiškevičs bija gara auguma (gandrīz 2 metri), iespaidīgs aristokrāts, kurš apprecējās ar Mariju no kunigaišu Radvilu dzimtas. M. Tiškevičs kļuva slavens kā Eiropas mēroga kolekcionārs un Ēģiptes speciālists. Viņš agri sāka interesēties par arheoloģiju. Viņam vēl nebija 30 gadu, kad jau bija kļuvis par Pēterburgas Imperatoriskās arheoloģijas biedrības goda biedru. 1861. gadā viņš devās uz Ēģipti, kur veica arheoloģiskus izrakumus. Savu atradumu kolekciju grāfs papildināja ar Ēģiptes senlietām, kuras pirka vai saņēma dāvanā. Kad M. Tiškevičs atgriezās no Ēģiptes, par

viņa savākto krājumu ieinteresējās Parīzes Luvras muzejus, kuram grāfs uzdāvināja daļu vērtīgās kolekcijas.

Parīzē aizsācis romānu ar kabarē deļotāju Žuljeti Bo (Juliette Beaux), viņš izšķīrās no sievas un aizvien retāk ieradās Lietuvā. No Biržu majorāta gūdamus lielus ienākumus, M. Tiškevičs dzīvoja plaši un aizvien vairāk iesaistījās senlietu kolekcionēšanā, iegādājās antikvārus retumus.

Mīkols Tiškevičs nomira 1897. gadā Romā. Viņa senlietu kolekcija tika pārdota Parīzes izsolē, bet atsevišķi šedevri nonāca Eiropas un Amerikas muzejos. Jau pirms nāves viņš majorātu nodeva savam dēlam Jozapam (1850–1905).

Ērglis: Un ko tas mūsu godājamais grāfs būs te sarakstījis? Izskatās, ka pat gulējis pie darba galda bibliotēkā... vai tikai nav rakstīts poliski? Kā tagad vienkāršām ērglim izlasīt?

Lietuvas muzejniecības aizsācējs, zinātnieks, arheologs, kolekcionārs, Senlietu muzeja dibinātājs, grāfs Eustahijus Tiškevičs (1814–1873) dažus gadus dzīvoja Astravas muižā, kur uzrakstīja pirmo monogrāfiju par Biržu novada vēsturi “Birži. Ieskats pilsētas, pils un majorāta pagātnē”. Grāmata poļu valodā tika izdota 1869. gadā Pēterburgā, bet lietuviski to tikai 1998. gadā iztulkoja toreizējais Biržu novada muzeja “Sēla” direktors Alģimants Baublis.

Grāmatā sniegta Biržu vēsture, sīki aprakstīta Biržu Astravas muižā atvērta bibliotēka, bagātais rokrakstu krājums, arheoloģijas un etnogrāfijas krājumi.

Jozaps Tiškevičs Biržu majorātu mantoja, kad viņam bija tikai 22 gadi, šāda nasta viņam šķita par smagu, tāpēc no īpašuma atteicās par labu savam jaunākajam brālim Jonam Leonam. Tā 1880. gadā par ceturto Biržu majorāta īpašnieku kļuva grāfs Jons Leons Tiškevičs (1851–1901). Viņa māte Marija Radvilaite-Tiškevičiene pacentās savam dēlam atrast piemērotu līgavu. 1878. gadā Jons Tiškevičs un Klementīna Potocka ar kariatēm jau devās laulāties uz Ļvovas katedrāli (tagad Ukraina). Pēc kāzām

laulātie dažus gadus greznī dzīvoja Parīzē. Kad Jons Leons pārņēma Biržu īpašumu, laulātie pārcēlās dzīvot uz Viļņu. Tajā laikā Biržu majorātu veidoja 43 nelielas foļvarkas, to iznomāšana deva vislielākos ienākumus, tomēr krīzes dēļ J. L. Tiškeviča ienākumi stipri samazinājās, radās parādi valstij. Meklējams jaunas iespējas pelnīt, 1899. gadā grāfs uz Mēmeles krasta Šleiderišķu ciemā sāka būvēt lielu sērkočiņu fabriku. Stāsta, ka tad, kad krievu inženieri izbrāķējuši būves, Jons Leons Tiškevičs to ļoti pārdzīvojis, saslīmis un 1901. gadā miris. Sieva Klementīna apprecējās ar francūzi un apmetās Parīzē.

Pirmie tālruņi Biržu apkārtnē parādījās 1898.–1899. gadā. Pirmā tālruņa līnija savienoja grāfa Jona Leona Tiškeviča Astravas muižu un Mūrmuižu Latvijā.

Biržu majorāts palika vienīgajam grāfu dēlam Alfrēdam Tiškevičam (1882–1930). Viņš bija piektais un pēdējais Biržu majorāta īpašnieks no grāfu Tiškeviču dzimtas. Alfrēds Tiškevičs bija dzimis Astravas muižā, mācēja lietuviski, tomēr runāja tikai izloksnē. 20. gs. sākumā strādāja Krievijas Ārlietu ministrijā un Krievijas vēstniecībā Londonā. 1919. gadā ar Lietuvas valdības pilnvarojumu devās uz Romu, lai ar pāvestu apspriestos par Lietuvas un Vatikāna attiecībām. 1920. gadā A. Tiškevičs tika iecelts par Lietuvas diplomātisko pārstāvi Londonā. “Viņš bija viens no talantīgākajiem mūsu diplomātiem,” – rakstījis Lietuvas valdības loceklis Martīns Īčs. 1922. gadā tika pieņemts Zemes reformas likums. Saskaņā ar to arī A. Tiškeviča muižas atsavināja valsts. Viņam palika tikai Astravas muiža un apmēram 165 ha zemes. Galīgi izputējis, grāfs pārdeva nekustamo īpašumu un pārcēlās uz Parīzi. Miris 1930. gadā Francijā.

Astravas muiža

Astrava ir Biržu pilsētas daļa, kas atrodas otrā pusē Šīrvēnas ezeram. No turies paveras skaista Biržu panorāma. Grāfs Jons Tiškevičs Astravu izvēlējās par savu pastāvīgo rezidenci un 1841.–1842. gadā sāka būvēt mūra muižas ēku, kas ir saglabājusies līdz mūsu dienām. Tā ir viena no skaistākajām romantisma laikmeta rezidencēm Lietuvā.

Šīrvēnas ezera ziemeļu krasta pussalā iekopts jaukta plānojuma ainavu parks, kas apstādīts visdažādākajiem kokiem un

krūmiem. Parkā izveidota dīķu sistēma, audzēti gulbji. Astravas muižā bijis zirgu stallis ar sarkanu ķieģeļu un skaldīta akmens manēžu. Pie iebraucamā ceļa aizvien vēl stāv mazs sarga namiņš, saukts arī par suņu kopēja namiņu, blakus arkveida tiltiņš pār kanālu. Muižas teritoriju iežogojā sēta, stūros atradās novērošanas torņi, bija divi vārti, pār tiltiņu – plati, bet mazāki veda uz vaļinieku mājām un muižas kūtim.

Reprezentācijas ēku 1840. gadā projektēja T. Tišeckis, bet darbu uzraudzīšanu veica

Cezare Lorenzo Anichini. Materiāli nama būvēšanai ceļojuši no Pēterburgas un Rīgas.

Bez parka un muižas nama Astravā ir arī oriģināla arhitektūras un inženiertehniska būve aizsprosts, kas reizē kalpoja arī par

tiltu. Tas uzbūvēts 1860. gadā un tiek uzskatīts par vienu no skaistākajiem Lietuvas tehnikas, kultūras un vēstures pieminekļiem.

***Ērglis:** Laikam jābūt ļoti biedējošai sajūtai, kad cilvēks ar ļauniem nodomiem iet caur šīm durvīm, ja tās sargā tādi sargi...*

Krievijā 19. gs. bija iecienīts namu fasādes rotāt ar varu un varenību simbolizējošām lauvu galvām. No modes neatpalika arī J. Tiškevičs, kas Sanktpēterburgā pasūtīja no

čuguna izliet šādas lauvas. Ir saglabājušies dokumenti, ka par lauvu atvešanu ar ra-gavām no Sanktpēterburgas uz Biržiem viņš 1851. gadā vedējam samaksāja 79 rubļus un 10 kapeikas, kā arī 3 rubļus prēmiju. Īstās lauvas pašlaik sargā vārtus Kauņas Vītauta Dižā kara muzejam (grāfs Jons Jurgis Tiškevičs tās uzdāvināja 1938. gadā), bet Astravas muižas fasādi rotā to kopijas.

Astravas muižas interjers bija slavens ar tēlotājmākslas un lietišķās mākslas darbiem, tomēr informācijas par tiem saglabāties maz. Mākslas vērtības (piem., Pētera Paula Rubensa "Krustā sistais") no Astravas muižas izklīda pa pasauli, pašlaik tiek glabātas slavenos muzejos un privātās kolekcijās.

Birži 19. gs. – 20. gs. sākumā

20. gs. sākuma prese rādīja šādu pilsētas ainu: “Birži ir salīdzinoši neliela pilsēta, putekļaina vasarās un neizbrienamiem dubļiem rudenī, bet greznojusies ar iespaidīgām mūra celtnēm. Biržu pilsētā 19. gs. uzbūvētas mūra katoļu, evaņģēlisko reformātu, evaņģēliski luteriskajām baznīcām, pareizticīgo baznīcu, Astravā – muižas ēka, pilsētu rotā rūpnieka T. Jansona nams, aptiekāra A. Marcinkeviča, tirgotāja A. Paslavecka nami un mūra slimnīca, bet vairums ēku ir koka. No koka būvēti arī tilti pār Apašču un Aglonu”. 1907. gadā laikrakstā “Nedēldienio skaitymas” raksta, ka lielās ielas bruģētas, bet vienā no galvenajām ielām – Dirvono (tagadējā Vytauto) – “stāvēdū rindās novietoti gaismekļi”.

Aiz Aglonas upes, šķērsojot tiltu, no pilsētas veda Tiškeviču prospekts, tikpat putekļains, apbūvēts tikai pašā sākumā: vienā pusē pareizticīgo baznīca, abās pusēs – Biržu muižas ēkas. Tagadējās “Aušros” skolas un “Saulės” ģimnāzijas vietā vilņojās labība, bet Parovejas virzienā pilsēta beidzās ar dzirnavām, kas atradās aiz tilta pār Apašču.

Pilsētā dzīve koncentrējās ap Turgus, Baznīcas un Aptiekas laukumiem (Turgaus, Bažnyčios, Aptiekos), visi šie laukumi atradās tuvu viens no otram: Turgus laukums, kur tagad ir J. Janonio aikštē, Baznīcas laukums pie Sv. Jāņa Kristītāja baznīcas, bet Aptiekas laukums – Bielinio ielā pie tā t.s. Baltās aptiekas).

Baltā aptieka ir vecākā Biržu ēka, ar to var sacensties tikai saglabājušies autentiskie Biržu pils mūri. Tepat blakus atradās arī Radvilu pilsētas rātsnams.

Provizora Apolinara Marcinkeviča māja, uzcelta 1913. g.

Ērglis: Vai te notiek kāds gadtirgus? No kurienes tik daudz ļaužu? Un čalo te lietuviski, te latviski...

Lielākā kņada Biržos bijusi gadtirgu laikā, kad sabrauca apkārtējie ļaudis. Un cik te

vezumu! Vairums valkāja mājās austu apģērbus, reti kāds – fabrikā ražotu, bet Turgus laukumā varēja iegādāties lakatus, galošas, cepures, zāles, audumus un citas preces. Precīzāk, tirgū meklēja ko nu kurš – kas zosi, kas sivēnu, bet visādas iepriekš minētās skaistās lietas varēja atrast A. Marcinkeviča mājā (tagadē-

jā Vytauto g. 5), kur darbojās H. Ginzburga Kurzemes manufaktūra un modernu apģērbus veikalniņi un aptieka, bet B. Paslavecka namā (tagadējā J. Janonio a. 7) esošajos veikaliņos Biržu iedzīvotāji un atbraucēji no tālienes varēja iegādāties galantērijas preces.

Teodora Jansona māja,
uzcelta 1903. g.

Rūpnieka T. Jansona namā (tagadējā Vytauto g. 23) 1908. gadā tika nodibināta četrtklasīgā skola, kas vēlāk pārauga ģimnāzijā. Tajā mācījās gan zēni, gan meitenes. Maksa par mācībām bija neliela, mācības notika krievu valodā. Par citu valodu mācīšanos vajadzēja maksāt atsevišķi. Reformātu mācītājs un aktīvais sabiedriskais darbinieks Povils Jakubēns sāka mācīt lietuviski, neprasot par to samaksu.

Kamēr valdīja lietuviešu drukas aizliegums (1864–1904), ar lietuviešu grāmatu izplatīšanu nodarbojās ne viens vien novada izglītotais cilvēks. Slavenākais no viņiem bija Jurgis Bielinis, kas tika dēvēts par grāmatu nesēju (liet. – knygnešiai) tēvu. Viņš pratis vācu, latviešu, poļu un krievu valodu, grāmatiņas rakstījis arī pats.

1912. gadā Biržos izveidota tipogrāfija. Tajā strādāja 10–15 cilvēki. Pēc drukātā vārda parādīšanās, vairs nevajadzēja staigāt vīram ar bungām un balsī paziņot jaunumus pilsētas iedzīvotājiem.

Birži pirmās Lietuvas Republikas laikā

1918. gadā pēc kultūras izsalkušie pilsētnieki nodibināja mākslas biedrību “Mūza”, kuras mērķis bija izglītot savus biedrus un apkārtējos, rīkojot literatūras vakarus, spēlējot teātri. Tika nolemts dibināt kori, organizēt lekcijas un daudz citu lietu. Par pirmo “Mūzas” teātra režisoru kļuva Astravas sākumskolas skolotājs K. Kregžde.

Pēc dažiem gadiem “Mūzas” izrādes iestudēja un aktierus audzināja režisors B. Dauguvietis, līdz devās strādāt uz Kauņas valsts teātri.

Daļa un Beatrisa – P. Vaičūna drāmas „Nuodēmingas angelas” („Grēcīgais engēlis”) personāži. Kreisā pusē – V. Kulbīte, tēlojusi Daļu. 1930. g.

Biržu mākslas biedrības „Mūza” teātra atklāšanas grupa. 1921. g.

Ērglis: Vai tiešām sevi cienošam ērglim piestāv apkarināties ar tādiem niekiem?

“Mūzas” biedrība uzplauka, kad Biržos ieradās B. Dauguvietis (1885–1949) – īpaša personība, ar strauju un darbīgu raksturu, pēc vārda kabatā viņam nebija jāmeklē, gara auguma, ar auskaru kreisajā ausī, izaudzis Biržu pusē pie Mēmeles. Ne visiem aktieriem patika viņa karstā daba, bet izrādes izdevās. Vēlāk B. Dauguvietis slaveni padarījis viņa nemirstīgā komēdija “Žaldokynē”, kurā atdzimst Biržu pusei raksturīgā alus darišanas tradīcija un autors piesardzīgi pasmaida par padomju iekārtas realitāti. Galvenajam lugas varonim Žaldokam bijis prototips – Jurgis Žaldoks, kas strādājis

par mežsargu un iemācījis B. Dauguvietim darīt alu. Alus darišanas tradīcijas Biržos sniedzas līdz pat kunigaišu Radvilu laikiem. 1704. gadā pat zviedri, dodoties uz Biržiem, zinājuši, ka, piekļauvējot pie vietējo durvīm, jāprot vietējā valodā pateikt: “Laba diena! Vai jums alus ir?”. Tad tikšanās būšot patīkama. Alus darītavu 19. gs. no Radvilām pārņēma grāfi Tiškeviči, no kuriem to vēlāk iegādājās pēdējais Astravas muižas īpašnieks Petras Variakojis.

1922. gadā tika izbūvēts šaursliežu dzelzceļa atzars no Pasvales līdz Biržiem. Lai tā notiktu, pūles pielika novadnieks M. Īčs, kas pildīja tirdzniecības un rūpniecības, kā arī

satiksmes ministru pienākumus. Vilcieniņu sauca par “kukušku”, tas Biržu iedzīvotājiem sniedza daudz prieka, bet reizē arī rūpes. Vagonos aukstajā laikā sala, krāsniņas dūmoja. Ceļojums esot bijis garš. Esot pat jokojuši, ka tantiņa labāk minoties ar velosipēdu pat ar pilnām piena kannām, jo viņai neesot laika priecāties par “kukušku”.

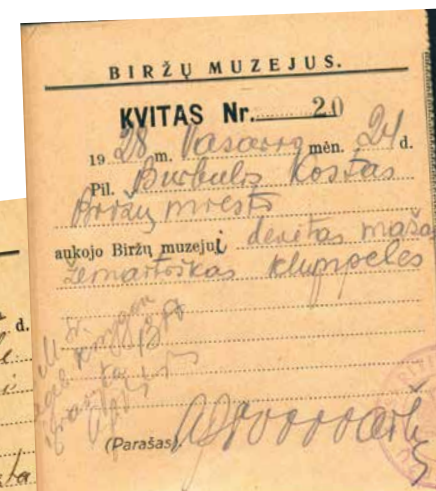
Biržu dzelzceļa stacija šodien atminas ne tikai priecīgi kļūgājošos “kukuškas” pasažierus, bet arī no Tēvzemes uz Sibīriju izsūtīto Biržu cilvēku sāpes...

Tajā pašā 1922. gadā sāka darboties pirmā privātā elektrostacija, kas piederēja akciju sabiedrībai “Agluona”.

1924. gadā Birži sacensībā ar Pasvali kļuva par apriņķa centru. Pilsēta auga, tika būvētas jaunas mājas un sabiedriskas ēkas. Pāri Apaščas un Aglonas upēm uzbūvēti dzelzsbetona tilti, nobruģētas daudzas pilsētas ielas.

1928. gada 16. februārī Biržu izglītotā sabiedrības daļa liksmi sagaidīja neatkarības desmitgadi. Ar apriņķa priekšnieka V. Rozmana palīdzību Biržos tika atklāts arī muzejs.

Biržos nebija svinīgas vietas valsts un tautas svētku svinēšanai, tāpēc 1931. gada 13. septembrī tika atklāts un iesvētīts pieminēklis “Kritušajiem par Lietuvas neatkarību” (autors Roberts Antinis). Pieminēklim bija izvēlēta godpilna vieta – Baznīcas laukums (tagadējais Neatkarības laukums, liet. Nepriklausomybės), fasāde uz Vytauto ielas pusi. 1946. gadā pieminēklis tika uzspriecināts un ierakts vietā, kur tas stāvēja. Atmodas laikā, 1988. gadā, pieminēkļa lauskas tika izraktas, tomēr atjaunot pieminēkli no tām nebija iespējams, tāpēc skulptora dēls Roberts Antinis jaunākais izlīdzināja pieminēkļa kopiju. Biržu ļaudis pieminēkli maigi dēvē par Biruti, tomēr ne visi atzīst kopiju, tāpēc netālu izstādītas arī oriģinālās skulptūras lauskas.

1928. gadā sāka darboties Strēlnieku teātris, kas uzveda ne vienu vien lugu un priecēja Biržu iedzīvotājus. Tika atklāts kinoteātris “Odeon”.

1930. gadā Astravā, bijušajos muižas zirgu staļļos darbu uzsāka lina un pakulu vērpšanas fabrika “Siūlas”. 1939. gada vasarā fabrikā strādāja 300 strādnieku. Lini te tiek apstrādāti vēl aizvien, UAB “Siūlas” ir viens no uzņēmumiem, kas reprezentē Biržus.

Pils vieta, saukta par Radvilu pilskalnu, starpkaru laikā bija populāra vieta, kur notika ugunsdzēsēju organizēti svētki, tika spēlēts teniss, darbojās vasaras teātris, notika zaļumballes, ziedēja ābeles un auga iespaidīgi rožu koki.

1931. gada 28. jūnijā pretī Biržu pils gruvešiem tika atklāts pieminēklis kunigaitim Jonušam Radvilam. Pieminēkļa autors – skulptors Jozs Zikars. Atklāšanā piedalījās daudz godājamu viesu: izglītības ministrs Konstantīns Šakenis, prof. Jons Īčs, Martīns Īčs, Pirmā huzāru dižā Lietuvas etmona Jonuša Radvila pulka 4 izlases vienības ar pulkvedi Pranu Jackeviču.

Ērglis: Un ko par slaveno Radvilu pilsētu šodien raksta prese? O, šķiet, ka Biržos ienāk izmaiņas.

1928. gada "Biržu ziņu" 26. februāra numurs: "Birži kļūst aizvien "modernāki". No ietvēm citīgi tiek tīrīts sniegs,

diemžēl savdabīgā veidā. Tās tiek laistītas ar sāls šķīdumu, kā tam būtu jābūt. Tikai to sāls šķīdumu visbiežāk nav pagatavojuši paši sētnieki, tas paņemts no silķu pārdevējiem. Ir nācies redzēt ar sāļījumu uz ielas izlietu ne vienu vien silķes galvu. No tā ielas paliek slapjas un smird. Ja trošuāri tiek laistīti, kad kūst sniegs, tās būtu jānoslauka un jānotīra, bet pie mums tas netiek darīts."

Biržu ģimnāzijas ēka, uzcelta 1931. g. pēc arhitekta Vītauta Landsberģa-Žemkalņa projekta.

Ekonomiskās situācijas uzlabošanās noteica, ka Birži neatpalika no citām pilsētām, tika pasūtīts ne viens vien tā laika ievērojamāko arhitektu projekts. Pilsētā auga ne tikai modernas sabiedriskas ēkas, pēc modes dzinās arī iedzīvotāji, būvējot savas privātmājas.

Staigājot pa mūsdienu Biržiem, nav grūti atpazīt tā laika modernās arhitektūras būves (plašāk varat uzzināt grāmatīņā "Biržu modernizēšanās starptaru periodā").

Biržu ģimnāzija bija viena no modernākajām un dārgākajām tā laika Lietuvas ģimnāzijām. To projektēja Vītauts Landsberģis-Žemkalnis (1893–1993). Būvniecība notika 1930.–1931. gadā. Biržu ģimnāzijā ir

mācījušies: V. Garasts, J. Meks, V. Brēdiķis, B. Brazdžionis, A. Karosaite, A. Kučs, K. Vasiļausks un vēl daudz citu, kas atstājuši savas pēdas literatūrā, mākslā, sportā un reliģiskajā dzīvē.

Staigājot pa Biržiem, var redzēt vēl vairāk modernu ēku: 1923. gadā uzsākta Biržu rātsnama būvniecība (Rotušes g. 10), pašvaldības administrācijas ēka (Vytauto g. 38) uzbūvēta 1931. gadā.

1944. gada vasarā, atkāpjoties Otrā pasaules kara fronte, no Biržiem palika tikai drupas, tika sagrauta un nodedzināta vairāk nekā puse pilsētas.

Jaunā Biržu aprīņķa pārvaldes ēka.

Restorāns, ap 1972. gadu.

Birži padomju laikā

Kad beidzās Otrais pasaules karš, pilsētai bija jāatdzimst no jauna. Trīs kolhozi – “Padomju arājs”, “Sarkanais karogs” un “Pabirže” ap 1954. gadu gatavojās būvniecībai, tika uzbūvēts jauns ķieģeļu ceplis. Biržos sāka asfaltēt ielas, pilsētas centrā būvēt daudzdzīvokļu mājas, tika celtas fabrikas, veidotas iestādes.

1954. gadā Vytauto un J. Janonio ielu stūrī tika uzbūvēta ēdināšanas iestāde: 1. stāvā darbojās ēdnīca, bet 2. – restorāns. Biržu iedzīvotāji ēku vēl aizvien dēvē par restorānu.

Starp restorānu un bijušo T. Jansona namu tagad atrodas tirdzniecības centrs, bet ap 1964. gadu tur tika uzbūvēts kino teātris “Šīrvēna”, kurā atradās galvenā pilsētas zāle. Tur rādīja ne tikai kino, bet arī notika dejas, koncerti un citi pasākumi.

Kinoteātris „Šīrvēna”.

Padomju laikā pašreizējā centrālā pilsētas daļa tika apbūvēta ar daudzstāvu ēkām, izbūvētajā laukumā pretī Sv. Jāņa Kristītāja baznīcai tikai vienu dienu, kā stāsta vietējie, darbojās strūklaka un stāvēja sociālistiskā darba pirmrindnieku goda plāksne.

Uz augsta postamenta arhitekts V. Brēdiķis un skulptors K. Bogdans (abi nākuši no Biržiem) 1976. gadā uzcēla dzejnieka J. Janoņa skulptūru. Arī viņš mācījās Biržu četrklasīgajā skolā, tajā pašā T. Jansona namā. Sākās Biržu pils atjaunošana. Vispirms atjaunoja šaujampulvera ēkas, tiltu, bet pēc tam arī pašu pili. Tajā 1988. gadā iekārtojās J. Bieliņa vārdā nosauktā bibliotēka, bet 1989. gadā durvis vēra pārvietotais Biržu novada muzejs “Sēla”.

***Ērglis:** Kādi bija Birži, jūs izlasījāt. Bet kādi tie ir tagad? Kā ir izauguši un cik skaisti kļuvuši 30 brīvās Lietuvas Republikas gados, to varat redzēt savām acīm. Bet kādi būs vēl pēc 50 gadiem, kas zina? Droši paņem otiņu un uzzīmē mūsdienu Biržu ainavu, bet varbūt – Biržus pēc 50 gadiem!*

Šīs grāmatas pamatā ir profesionālu vēsturnieku,
novadpētnieku un Biržų vēstures pētītāju raksti un
monogrāfijas.

S a s t ā d ī j a Dovilė Bekerienė

T e k s t a a u t o r e s Edita Lansbergienė un Dovilė
Bekerienė

T u l k o j a Ieva Rozentāle

I l u s t r ė j a Justinas Jažauskas

F o t o g r ā f ģ j a Tomas Bekeris un Remigijus
Timukas. Fotografijas no Biržų novada muzeja „Sėla“
(arhīva un eksponātu fotografijas), Jona un Adolfa
Meku pētniecības studiju centra (Biržų novada Jurgā
Bieliņa publiskā bibliotēka) arhīva.

M a k e t s UAB „Amalkera“ / Asta Radvenskienė

Panevėžys

2020

BIRŽŲ KRAŠTO
MUZIEJUS „SĖLA“

BIRŽŲ
MIESTO
SAVIVALDYBĖ

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

